

OCHRANA KNIŽNIČNÝCH FONDŮ V SLOVENSKÝCH KNIŽNICIACH

Jitka Kmet'ová

Slovenská ekonomická knižnica Ekonomickej univerzity v Bratislave, jitka.kmetova@euba.sk

Abstrakt:

Elektronická ochrana knižničných fondov je moderný spôsob, ako zabezpečiť fond pred stratami a krádežami. Cieľom dotazníkového prieskumu o využívaní systémov elektronickej ochrany knižničných fondov v slovenských knižniciach bolo zhodnotiť súčasnú situáciu v tejto oblasti, prínosy aj nevýhody zabezpečovacích technológií a stav ich implementácie na Slovensku.

Abstract:

Electronic protection of library collections is modern way to protect it from losses and stealings. The goal of the questionnaire survey about use of electronic protection systems in slovak libraries was to evaluate current situation, the benefits or disadvantages of electronic safety technologies and state of implementation in Slovakia.

Kľúčové slová:

automatizácia správy a ochrany fondu, dotazníkový prieskum, elektromagnetická ochrana, knižničné fondy, ochrana knižničných fondov, technológia RFID, Slovensko

Key words:

automating administration and protection of collections, electromagnetic security systems, library collections, protection systems of library collections, questionnaire survey, RFID technology, Slovakia

Ochrana knižničných fondov je náročná a dôležitá činnosť, ktorej cieľom je uchovávanie intelektuálneho obsahu zaznamenaných informácií a zachovanie celistvosti knižničných zbierok. Nárast cien knižničných dokumentov čoraz intenzívnejšie stavia do popredia otázku ochrany knižničných fondov pred úmyselným odcudzením. Ochrana a záchrana kultúrneho a vedeckého dedičstva a národného písomníctva je jedným z prioritných cieľov knižničného systému Slovenskej republiky a súčasťou Stratégie rozvoja slovenského knihovníctva na roky 2008-2013, Strategická úloha č. 8 „Ochrana knižničného fondu“, s dôrazom na prioritu 8.8: „Zabezpečiť fyzickú a elektronicnú ochranu knižničných fondov vrátane ochrany dokumentov sprístupňovaných vo výpožičnom procese. Postupne vybaviť všetky knižnice zabezpečovacími zariadeniami“ [3].

Ochrana knižničných fondov pred stratami

Ešte v nedávnej minulosti bola jediným spôsobom ochrany fondov pred odcudzením ostrážitosť zamestnancov knižnice v kombinácii so selekciou dokumentov sprístupňovaných vo voľných výberoch. a azda nie je potrebné zdôrazňovať, že napriek snahe knihovníkov, táto metóda je málo efektívna a neľahká aj vzhľadom na priestorovú diferencovanosť v knižniciach.

Proti krádežiam a nelegálnemu odnášaní dokumentov z knižníc možno postupovať rôznymi spôsobmi: organizačnými a správnyimi opatreniami, výchovnými prostriedkami, psychologickým pôsobením, ale najúčinnnejším spôsobom je kontrola s využitím technických

prostriedkov. Medzi bežne uskutočňované opatrenia v záujme ochrany knižničného fondu patrí dislokovanie dokumentov do uzatvorených skladov, resp. osobitne chránených miest bez voľného prístupu, obmedzovanie prístupu ku knižničným dokumentom, až po sprístupňovanie dokumentov len vybraným používateľom, príp. úplné vylúčenie z výpožičných služieb. Všetky tieto opatrenia však vytvárajú konflikty medzi záujmami ochrany a potrebami sprístupňovania dokumentov. [2] s vývojom technológií v oblasti ochrany tovaru pred krádežami sa i pre knižnice začali otvárať nové riešenia. Jedná sa o zabezpečovacie systémy elektronickej ochrany knižničných fondov.

Zistenie aktuálneho stavu plnenia Strategickú úlohu č. 8 v slovenských knižniciach bolo cieľom celoslovenského dotazníkového prieskumu, v rámci ktorého bolo priamo oslovených 205 knižníc, z toho 9 vedeckých, 8 verejných krajských, 29 verejných regionálnych, 106 mestských a 52 akademických knižníc a 2 špeciálne knižnice (Knižnica pre mládež mesta Košíc, Slovenská knižnica pre nevidiacich Mateja Hrebendu v Levoči). Do prieskumu sa zapojilo spolu 161 oslovených knižníc. Na základe spolupráce s metodickými oddeleniami regionálnych knižníc a zverejnenia výzvy garanta Strategickú úlohu č. 8 – Spolku slovenských knihovníkov na portáli „Obecná knižnica – internetové metodické centrum pre obecné knižnice“ sa zapojilo 192 obecných knižníc. Sieť školských a lekárskech knižníc vzhľadom na veľký počet neboli do prieskumu zahrnuté. Celkovo sa prieskumu zúčastnilo 353 knižníc.

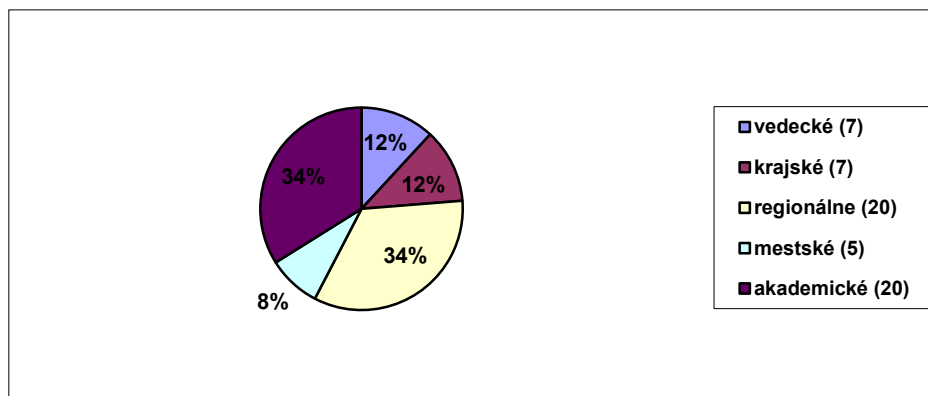
Slovenské knižnice a elektronickej ochrana knižničných fondov

Z dotazníkového prieskumu vyplynulo, že elektronickej ochrany knižničného fondu má implementovanú **iba 59 slovenských knižníc**. Samostatný kamerový bezpečnostný systém používa 38 knižníc, pričom polovica z nich má súčasne kamerový i elektronickej systém ochrany fondov. Zo zapojených špeciálnych a obecných knižníc žiadna nevyužíva elektronickej ochranu fondu, ani samostatný kamerový bezpečnostný systém.

V slovenských knižniciach sa využívajú dva základné typy elektronickej ochrany dokumentov: elektromagnetický systém (46 knižníc) a rádiový frekvenčná technológia RFID (10 knižníc). Miera ich použitia v jednotlivých knižniciach je determinovaná základnými charakteristikami týchto systémov. Elektromagnetické detekčné systémy majú vyššiu bezpečnostnú efektivitu, sú vhodnejšie a častejšie sa využívajú na ochranu absenčne požičiavaných dokumentov. Technológia RFID (Radio Frequency Identification Device) sa využíva predovšetkým pri ochrane a správe čiastkových fondov, pretože rádiový frekvenčný systém dokáže identifikovať umiestnenie dokumentov, napr. pri revízii, správe fondu, pri sledovaní pohybu dokumentov a tým umožňuje zvyšovať produktivitu činností.

Všeobecne sa za najúčinnnejšiu považuje kombinácia týchto dvoch technológií, ktorá je na Slovensku použitá zatiaľ len v 3 knižniciach: Univerzitná knižnica Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Univerzitná knižnica Katolíckej univerzity v Ružomberku a vo Verejnej knižnici Michala Rešetku v Trenčíne.

Najčastejším a najzávažnejším dôvodom pre absenciu elektronickej zabezpečenia fondu je nedostatok finančných prostriedkov. Elektronickej zabezpečovacie systémy sú finančne náročné pri samotnom zaobstaraní technológie. Ale už pri ich implementácii je nevyhnutné počítať s investíciami na servis, udržiavanie a prípadné rozšírenie. Knižnice s menším rozsahom fondu nepovažujú toto riešenie za efektívne a potrebné.

Graf 1: Elektronicky chránené knižničné fondy podľa typov knižníc

K najvýznamnejším dodávateľom týchto technológií na Slovensku patria firmy Slovak Alarms (33 knižníc), Oris Plus SK (9 knižníc) a LSE Integration s.r.o (4 knižnice).

Prevažná väčšina systémov elektronickej ochrany fondov je úplne alebo čiastočne kompatibilná s automatizovaným knižnično-informačnými systémami knižníc. 73 % knižníc uviedlo, že v súvislosti s implementáciou elektronickeho zabezpečovacieho systému nebola nutná adaptácia priestorov knižnice.

Použitie elektronickej ochrany v závislosti od typu dokumentu je porovnateľne zastúpené pre všetky typy dokumentov. Iba 17 knižníc má však chránený celý fond. v prevažnej miere sa v slovenských knižniciach tento spôsob ochrany používa len na zabezpečenie absenčných výpožičiek tzv. živého fondu, t.j. nových a najviac využívaných dokumentov.

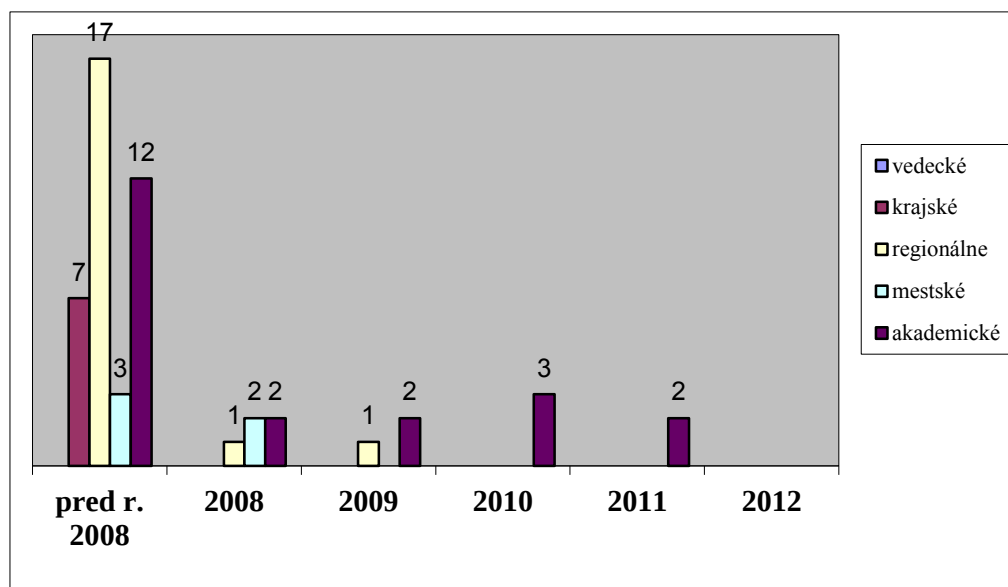
Technológie automatizovanej správy fondu využíva iba 10 knižníc:

	počet knižníc
Výpožičný samoobslužný systém (SelfCheck)	2
Návratový samoobslužný systém	0
Pracovná stanica pre personál*	8
Ručný digitálny knižničný asistent	6

* zariadenie umožňujúce zmeniť stav ochrannnej etikety

Z prieskumu jednoznačne vyplýva, že všetky knižnice využívajú elektronicke ochranu fondu prioritne na ochranu pred odcudzením. Len 5 knižníc ju využíva aj na sledovanie pohybu dokumentov, 1 knižnica na sledovanie návštevnosti a 11 knižníc na správu a revíziu fondu.

Dôležitým zistením je skutočnosť, že **do roku 2008 bolo elektronicky chránených 46 knižníc** – prevažne regionálnych. **Od roku 2008** to bolo už len **13** ďalších knižníc a **8** knižníc pokračovalo v rozširovaní už existujúcej technológie pred roka 2008 – viď graf 2.

Graf 2: Implementácia elektronickej ochrany podľa rokov a typov knižníc

Financovanie elektronickej ochrany knižničných fondov

Pri porovnaní zdrojov financovania ochrany knižničných fondov z prieskumu vyplýva, že do roku 2008 53 % knižníc získalo finančné prostriedky na implementáciu a udržiavanie elektronickej ochrany fondov z grantového systému Ministerstva kultúry SR. v porovnaní s vývojom po roku 2008 sa situácia nezmenila - najväčší podiel (41%) finančných prostriedkov knižnice získali z dotačného systému Ministerstva kultúry SR, ďalej to boli zdroje od zriaďovateľa (34%) a v 25% zabezpečovali elektronicnú ochranu z vlastných zdrojov.

Vzhľadom na to, že sa celoslovenského prieskumu nezúčastnili všetky knižnice a taktiež niektorí z respondentov neuviedli v akej výške a z akých zdrojov získali finančné prostriedky, nepodarilo sa získať relevantné informácie o celkových nákladoch na elektronicnú ochranu fondov v slovenských knižniciach. Údaje získané z dotazníkového prieskumu sú spracované v tabuľke č. 1.

zdroje financovania	2008	2009	2010	2011	2012	spolu
vlastné zdroje	16 774,78	-	85 559,75	-	-	102 334,53
zriaďovateľ	57 632,00	-	37 611,77	6 000,00	-	101 243,77
dotácie MK SR	133 485,72	20 161,92	7 700,00	14 525,00	10 477,00	186 349,64
fondy EU	20 000,00	250 000,00	205 632,00	-	-	475 632,00
iné	19 042,00	-	-	-	-	19 042,00
spolu v €	246 934,50	270 161,92	336 503,52	20 525,00	10 477,00	884 601,94

Tabuľka 1: Financovanie podľa výsledkov celoslovenského prieskumu

Pre porovnanie sú v tabuľke č. 2 spracované údaje zverejnené na webovej stránke Ministerstva kultúry SR [1]. Na základe získaných údajov je možné konštatovať, že v rokoch 2008-2012 bolo v rámci dotačného systému ministerstva – podprogram 2.1 Knižnice a knižničná činnosť z celkového počtu podaných projektov len 6,7 % projektov zameraných na zabezpečenie ochrany knižničných fondov. Celkovo bolo schválených iba 36 projektov v celkovej výške 171 114 eur.

	2008	2009	2010	2011	2012	Sumár
počet projektov na ochranu KF	26	13	11	19	14	83
<i>% zo všetkých projektov grantu</i>	9,2	5,4	5,2	8,2	6,1	6,7
počet schválených projektov	16	9	3	4	4	36
požadovaná dotácia na ochranu KF	158 580,33 €	47 739,00 €	93 896,00 €	183 395,00 €	169 053,00 €	652 663,33 €
<i>% z celkovej požadovanej dotácie</i>	18,8	7,7	12,2	21,7	19,0	16,5
schválená dotácia na ochranu KF	81 358,29 €	30 714,00 €	10 477,00 €	27 665,00 €	20 900,00 €	171 114,29 €
<i>% z dotácie požadovanej na ochranu KF</i>	51,3	64,3	11,2	15,1	12,4	
<i>% z celkovej schválenej dotácie</i>	39,5	14,8	5,2	17,5	11,6	
celkový počet podaných projektov	283	240	213	232	228	1196
celková požadovaná dotácia	843 108,64 €	617 474,00 €	767 540,00 €	845 497,00 €	889 803,00 €	3 963 422,64 €
celková schválená dotácia	205 802,30 €	207 523,00 €	199 858,00 €	157 975,00 €	179 785,00 €	950 943,30 €

Tabuľka 2 : Grantový (dotačný) systém MK SR – podprogram 2.1

V súvislosti s financovaním elektronickej ochrany knižničných fondov sme v rámci prieskumu taktiež zisťovali, či knižnice merajú návratnosť investícií. z 59 knižníc len 4 uviedli, že návratnosť investícií merajú, pričom všetky zaznamenali vyrovnanie nákladov.

Záverom možno zhrnúť, že 97 % opýtaných knižníc zhodnotilo použitie elektronickej ochrany fondov ako prínosné pre knižnicu. Zavedenie ochranného systému totiž predstavuje určitú technickú a psychologickú bariéru.

Zároveň je potrebné uviesť, že oslovené knižnice uviedli i negatíva v súvislosti s elektronickou ochranou fondov:

- finančná náročnosť zaobstarania,
- finančne náročné udržiavanie (nákup pásovk, RFID štítkov, atď.),
- finančne náročný servis,
- nízka efektívnosť v pomere k stratám, resp. poškodeniu fondu,

- nespoľahlivosť detekcie,
- nutnosť prispôsobovať sa neustálemu technologickému vývoju v tejto oblasti.

Záver

Elektronické systémy určené na ochranu knižničných fondov patria vo vyspelých krajinách sveta medzi štandardné vybavenie knižníc s rozsiahlejším fondom. Ako celoslovenský prieskum ukázal, na Slovensku situácia v oblasti elektronického zabezpečenia nie je uspokojivá. Alarmujúcim je fakt, od roku 2008 bola elektronická ochrana knižničných fondov implementovaná len v 12 knižnicach a 8 knižníc pokračovalo v rozširovaní už existujúcej technológie spred roku 2008.

Taktiež je možné konštatovať, že na Slovensku neexistuje komplexný systém elektronickej ochrany knižničných fondov. Jednotlivé knižnice riešia zabezpečenie svojich fondov individuálne v závislosti od finančných možností, dispozičného riešenia a rozsahu fondov.

Bibliografické odkazy

- [1] <http://www.culture.gov.sk/podpora-projektov-dotacie/dotacie-178.html>
- [2] NOVÁKOVÁ, Marta. Uchovávanie knižničného fondu. 3. preprac. a dopl. vyd. Bratislava : Slovenská technická knižnica, 1995. 96 s. ISBN 80-85165-53-8.
- [3] Stratégia rozvoja slovenského knihovníctva na roky 2008-2013 : predkladacia správa. In Knižnica – roč. 8, č. 11-12, 2007, s. 3-20.